

ULBS

Universitatea "Lucian Blaga" din Sibiu

**UNIVERSITATEA "LUCIAN BLAGA" SIBIU
FACULTATEA DE ȘTIINȚE SOCIO-UMANE
DEPARTAMENTUL DE ISTORIE, PATRIMONIU ȘI TEOLOGIE
PROTESTANTĂ**

O REMODELARE A SITULUI NEOLITIC DE LA TURDAȘ-LUNCĂ

Rezumatul tezei de doctorat

conducător științific:

Prof.Univ.Dr. SABIN ADRIAN

doctorand:

PALAGHIE VASILE

CUPRINS

Capitolul I. Introducere.....	2
Scopul lucrării.....	2
Istoricul cercetărilor.....	3
Capitolul II. Sistemul de fortificație de la Turdaș.....	5
II.1.1. Nivelul I-II-inferior.....	5
II.1.2. Nivelul II-inferior. Etapa I.....	5
II.1.3. Nivelul II-inferior. Etapa II.....	6
II.1.4. Nivelul II-inferior. Etapa III.....	6
II.1.5. Nivelul II-superior. Etapa I.....	7
II.1.6. Nivelul II-superior. Etapa II.....	8
II.1.7. Nivelul II-superior. Etapa III.....	8
II.1.8. Nivelul II-superior. Etapa IV.....	8
II.1.9. Nivelul III. Etapa I.....	9
II.1.10. Nivelul III. Etapa II.....	9
Capitolul III. Arhitectura sistemului fortificație de la Turdaș.....	9
III.1. Șanțuri.....	9
III.2. Palisade.....	10
III.3. Sistemul de acces.....	12
III.3.1. Intrarea.....	12
III.3.2. Trecerea.....	14
III.3.3. Poarta de palisadă.....	14
III.3.4. Drum de rond.....	15
III.3.5. Puncte de observație.....	16
III.3.6. Orientarea căilor de acces.....	16
III.3.7. Instalația de prelucrare.....	17
III.3.8. Ritualuri sau conflicte.....	17
Concluzii.....	18
Abrevieri.....	19
Bibliografie.....	20

Cuvinte Cheie: Vrsač-At, Turdaș, Vinča, fortificație, palisadă, sistematică, preventivă, relații stratigrafice, magnetometrie.

CAPITOLUL I. INTRODUCERE

SCOPUL LUCRĂRII

Fiecare așezare preistorică fortificată este unică în felul ei. Pentru așezările cu mai multe șanțuri și palisade, una din provocări este demersul de a stabili dacă sistemul de apărare este construit în același timp sau fiecare a fost definitivat într-un anumit moment, anumit interval, anumit mod.

În privința sistemelor de apărare de la șanțuri, palisade, valuri de pământ, treceri, intrări sau porți, acestea pot fi privite uneori ca o formă arhitecturală complexă, bine gândită. Astfel, șanțurile și palisadele se pot combina între ele în diferite moduri pentru a crea un acces către interior foarte dificil. La fel, zonele delimitate între elementele de fortificație și chiar între sistemul de apărare și locuințe sunt foarte variabile de la o așezare la alta.

Coroborând datele arheologice (atât cele vechi cât și cele noi), stratigrafice, materialele din complexe, intersecțiile între complexe sau cele care suprapun elementele de fortificație, distanța dintre ele, putem stabili o succesiune a elementelor. În acest moment discutăm doar despre cronologia relativă bazată pe studierea relațiilor stratigrafice.

Un impuls în realizarea acestei lucrări l-a avut, deja lucrarea în două volume, „Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România“, o analiză amplă și destul de sofisticată cu un imens volum de informație, cu trimiteri și analogii în toată zona Balcanică.

Locuiri fortificate precum Iclod, Țaga, Turdaș, Uivar, Parța, chiar Pianu de Jos s-au Șoimuș, dar și altele sunt un mare câștig cât și puncte de referință în zona Transilvaniei și a Banatului.

Literatura de specialitate folosită în această lucrare în privința fortificațiilor a vizat locuiri preistorice contemporane, parțial contemporane dar uneori, am urcat până în perioada neoliticului mijlociu, nu mai departe. În lucrarea de față dorim să arătăm, ca într-un joc de puzzle îmbinarea construcțiilor într-un sistem de fortificație valoarea descoperirilor uneori analiza, critica cu, câteva ipoteze zicem noi plauzibile sau comentarii privind opinii, totul într-un cadru logic.

Suntem conștienți că cercetări arheologice viitoare pot modifica concluzii sau aspecte esențiale în această lucrare însă avem încrederea că acestea vor venii cu noi completări constructive pentru întregirea peisajului de la Turdaș.

ISTORICUL CERCETĂRILOR

Cercetări de mică amploare sunt realizate¹ pe platou, în punctul „Luncă”, de către Zsófia von Torma, în anul 1875, la sud-vest de localitatea Turdaș, în scurt timp fiind întrerupte,

În anul 1910, sub conducerea lui Márton Roska au loc noi cercetări pe platoul de la Turdaș. Acesta realizează sondaje în patru puncte diferite și face o descriere amănunțită a secțiunilor cercetate², a stratigrafiei cât și a relațiilor stratigrafice dintre cele patru puncte³.

Cercetări sunt realizate⁴ și de prof. Vl. Dumitrescu în anul 1937, în zona vestică a platoului, acesta fiind de părere că așezarea veche nu mai există⁵ sau de prof. I. Paul în anii '60 cu cercetări nefinalizate prin publicare⁶.

Cercetări de suprafață cu analize în general pe malul surpat al Mureșului au mai efectuat⁷ și Fl. Drașovean cu T. Mariș în anul 1982. În anul 1986, J. Nandriș, Gh. Lazarovici și Z. Kalmar, continuă cu periegeze⁸ pe malul distrus al Mureșului, acestea făcând și obiectul mai multor studii.

Începând cu anul 1992, sub egida Universității Lucian Blaga din Sibiu se reiau săpăturile de la Turdaș-Luncă sub forma cercetărilor sistematice, derulate în cursul mai multor ani⁹. Secțiunile și casetele realizate în puncte diferite, între anii 1992 și 1998 au pus în evidență stratigrafia reală a porțiunii de pe malul Mureșului

În anul 2011, odată cu proiectul de investiție „Varianta de ocolire Deva-Orăștie la standard de autostradă”, se demarează și lucrările de cercetare arheologică preventivă din acest sit, la sud, de vechile săpături sistematice. Aici nu trebuie să omitem nici prospecțiile

---

¹ Luca 2005, p. 156; 2005a, p. 237.

² Roska 1941, pp. 7-14.

³ Roska 1928a, pp. 14, 15 și urm.

⁴ RAR, p. 239.

⁵ Luca, 2012, p. 16.

⁶ Luca, 1993, nota 1.

⁷ Drașovean, Mariș, 1982-1983, pp. 89-94.

⁸ Kalmar, Maxim 1999, pp. 81-87.

⁹ Luca, 1993, pp. 21-24; 1995, pp. 33-36; 1996a, pp. 27-30 ; 1996b, pp. 1-6; 1996c, pp. 219-222; 1998, pp. 165-180; Luca et alli, pp. 1994, pp. 68-69; 1995, p. 96; 1997, p. 71.

magnetometrice realizate în anul 2011 de o echipă de la Universitatea de Vest din Timișoara condusă de Conf. Univ. Dr. Dorel Micle, strict pe tronsonul autostrăzii.

Anul 2015 debutează cu lucrările de diagnostic arheologic la sud de DN 7, în punctul “Pășune”. În luna aprilie începe cercetarea în suprafața Turdaș I pentru lucrarea „Reabilitarea liniei ferate Brașov-Simeria ...Secțiunea 3. Coșlariu-Simeria, tronsonul Vințu de Jos-Simeria, km. 457+000- 457+400”.

În luna mai, lucrările de diagnostic arheologic continuă tot pentru aceste lucrări, în acest punct însă în suprafața Turdaș II, în imediata apropiere a DN 7, la km 457+200-457+900, de-a lungul șoselei.

În luna august încep cercetările arheologice preventive în suprafața numită convențional Turdaș I, cercetări care au relevat patru niveluri de locuire.

În luna septembrie se continuă lucrările cu suprafața numită convențional Turdaș II, poziționată de-a lungul șoselei DN 7, Orăștie-Simeria. Și aici în urma cercetărilor arheologice preventive pe stratigrafia verticală cât și pe cea orizontală au fost stabilite patru niveluri.

În vara anului 2016 încep lucrările de diagnostic arheologic pentru lucrarea „Turdaș-zona de relocarea a magistralelor de gaz km.CF.457+272-457+600”, pentru ca în toamna aceluiași an să fie realizate lucrările de cercetare arheologică preventivă.

În toamna anului 2018 demarează lucrările în cadrul aceluiași proiect de construcție, de data aceasta “DJ 709 G, intersecția cu DN 7, Km. CF. 457+753”. Practic sunt lucrările de relocare a drumului județean care face legătura între localitatea Turdaș și DN 7. Locația a fost numită convențional, în ordinea suprafețelor deschise în anii precedenți, respectiv Turdaș IV.

Suprafața deschisă la vest de cantonul CFR, începe de la DN 7, trece linia ferată către nord, face o buclă către est unde se unește cu DJ 709 G, chiar înainte de pasajul de la autostradă. Pentru același proiect, în primăvara anului 2019 se deschide la nord de tunelul C.F., în imediata apropiere a acestuia și de-a lungul viitoarei linii ferate, suprafața Turdaș V, în cadrul lucrărilor pentru platforma de mentenanță și drumul de acces la aceasta.

Concomitent se deschide și suprafața Turdaș VI pe ductul viitoarei linii ferate¹⁰, care iese către vest pe sub pasajul de la DN 7 și se unește cu linia ferată în preajma cantonului. În aceste două suprafețe, cercetările arheologice preventive au evidențiat cinci niveluri de locuire. Aceste ultime lucrări sub pasaj au continuat pe tot parcursul anului 2019

---

¹⁰ Este prelungirea suprafeței Turdaș I, porțiune aflată pe ductul liniei, localizată în zona pasajului.

reunind în cea mai mare parte etapele de fortificație a locuirii neo-eneolitice de la Turdaș și nu numai.

Cercetările arheologice preventive care s-au desfășurat în zona sudică în cursul anilor 2015-2019 au arătat și întinderea maximă a locuirii neo-eneolitice către pădure, cu diferitele etape și sub-etape.

Capitolul II. SISTEMUL DE FORTIFICAȚIE DE LA TURDAȘ

II.1 Etapele construirii sistemului de fortificație

Bazându-ne ca punct de pornire pe succesiunea stratigrafică stabilită în urma cercetărilor sistematice din anii 1992-1995, în vestul sectorului B și sectorul C, zonă cuprinsă între km 11+860-12+100, a fost cercetată pe o distanță de aproximativ 240 m, o succesiune de elemente de fortificație.

Aceste complexe au fost surprinse în suprafață în formă de semicerc, fiind alcătuite din șanțuri, palisade și posibil o intrare, zona arătând și cele mai vechi complexe arondate sistemului de fortificație de pe tot cuprinsul platoului.

II.1.1. Nivelul I/II-inferior. Etapa I

În această zonă șanțurile C 1255-C 994 și C 1256-C 997, formează o linie de șanțuri cvasiparalele urmate de două palisade numerotate cu C 2178- 2230 și 1245-1257. Toate acestea formează o fortificație semi-circulară care se pierde în profilul suprafeței către nord.

II.1.2. Nivelul II-inferior. Etapa I

Acest nivel este reprezentat din punct de vedere al arhitecturii prin locuințe adâncite de formă ușor ovală cu 1-2 încăperi care au în planimetrie trepte de acces, cuptoriri, toate cruțate în lut. Explozia demografică, care aparține unei faze evolute Turdaș, se întinde în cea mai mare parte a platoului, mai puțin în zona de vest unde, complexe aparținătoare acestui nivel, sunt rare.

În această zonă a fost identificat un șanț în urma prospecțiilor magnetometrice. Șanțul, nu are specificul unei construcții defensive de apărare ci unul de colectare a apei pluviale pentru a ferii de inundație zona cu, complexe vechi de factură

Turdaș.II.1.3. Nivelul II-inferior. Etapa II

În sectorul B constatăm existența unui alt șanț notat cu C 181A. Surprins în suprafață de la vest la est pe o lungime de 127 m, urmează linia primului șanț, cu atât mai mult, în cea mai mare parte C 181A îl suprapune pe porțiuni mari și chiar îl intercalează la un moment dat pe C 181. Șanțul notat cu C 181A respectă aproximativ traseul primului șanț C 181, însă este mai lat și mai adânc preluând la un moment dat destinația primului. Consider că șanțul C 181A este o refacere a celui anterior, C 181.

Tot în sectorul B, în zona estică la km 11+400-11+450 se află complexul notat C 338. Complexul, construit în secțiune în V, cu zona inferioară ușor rotunjită, este de dimensiuni mari. Acesta este poziționat pe direcția nord-sud, foarte aproape de șoseaua care face legătura între localitatea Turdaș și DN 7.

În momentul următor, credem că putem încadra și complexul C 10, cercetat în timpul săpăturilor preventive din anul 2018.

II.1.4. Nivelul II-inferior. Etapa III

Din necesitate, probabil din dorința de a delimita și apăra locuirea de eventuale invazii, de a contracara pericolul inundațiilor frecvente, se începe construirea unei centuri de șanțuri în jurul locuirii

Pe Breteaua de nord, a fost surprins șanțul notat cu C 1034 , care, presupunem că este o continuarea a șanțului C 003, atât după modul de construire cât și după materialul arheologic recoltat. Acesta străbate aproape jumătate din suprafața cercetată, în acest sector înainte de a se pierde în profilul vestic către râul Mureș.

C 001 și C 003 continuă traseul către sud cu șanțurile numerotate C 1133-C 1132. În această zonă, s-au excavat două secțiuni transversale cu lățimea de 2 m, pentru a surprinde traseul acestor șanțuri. Pe Breteaua de sud, șanțurile C 001-C 003 aproape că se unesc în forma de W însă în partea superioară au un strat destul de consistent de pietriș în amestec cu nisip, posibil de la una sau mai multe inundații puternice.

Șanțul C 001 continuă pe Breteaua de sud cu, complexul C 1133, apoi către vest unde a fost surprins după dependențele cantonului CFR, în imediata apropiere, la sud de DN 7 în suprafața Turdaș IV (2018). Aici, în zona inferioară a complexului C 07, s-au conturat câteva gropi de stâlp. Presupunem că șanțul continuă către vest, unde face o buclă și coboară către, nord-vest, în zona autostrăzii. În această zonă a fost cercetat complexul C 2066.

În sectorul A (2011), pe traiectul propus, C 003 continuă pe breteaua de sud cu, C 1132 apoi către vest în dreptul cantonului CFR și a dependențelor aferente. În suprafața deschisă în anul 2018 cercetările arheologice preventive au arătat traseul șanțului de mai sus.

În complexul C 46B, surprins în suprafața cercetată, se observă amprente de câtorva gropi de stâlp în zona inferioară a șanțului, în extremitatea estică. Suprapus pe toată latura nordică de complexul C 46A și parțial pe latura sudică de complexul C 46C, acesta continuă către vest unde probabil face o curbă către nord-vest în fața complexului C 001-C 1133-C 007-C 2066, coboară în aceeași zonă unde avem complexul C 2212A, în zona autostrăzii, unde se închide către râul Mureș. Acest aliniament nu a împiedicat locuitorii așezării să treacă dincolo de șanțuri și palisade pentru a construi noi locuințe sau anexe, acestea fiind localizate cu precădere în zona sudică dar și în estul așezării.

II.1.5. Nivelul II-superior. Etapa I

În această etapă se constată la Turdaș, apariția locuințelor de suprafață, structuri care vor ocupa treptat, toată întinderea platoului. Aceste construcții care au la fundare gropi de stâlp alungite realizate în trepte, își găsesc analogii în cadrul arhitecturii vinciene târzii în așezările de la Gomolava¹¹, Uivar-Gomilă¹², Foeni-Cimitirul Ortodox¹³, Parța-Tell 2¹⁴, Hunedoara-Judecătoria¹⁵, cu extindere la Pianu de Jos-Podei¹⁶, Zau-La Grădiniță¹⁷ și altele.

Acestea sunt comunitățile care vor construi primele locuințe de suprafață cu platforme, de mari dimensiuni. Diversitatea locuințelor cu platformă de lemn și lut va schimba în timp configurația locuirii de la Turdaș și mai apoi, arealul Transilvănean.

Inundațiile catastrofale pentru așezare împreună cu masivele alunecări de teren determina populația zonei să ridice adevărate ziduri, pe linia de fortificații C 001 (sector A;

---

¹¹ Brukner, 1980, p. 6; 1988, pp. 19-38; Lazarovici, Lazarovici 2003, fig. 46.

¹² Schier 2014, Fig. 15; Schier, Drașovean, 2004, Fig. 7, 9; Drașovean, Schier, 2010, pp. 165-188.

¹³ Lazarovici, Lazarovici 2007, Fig. Va.16a; Drașovean, Popovici, 2008, p. 23

¹⁴ Lazarovici, Lazarovici 2006, pp. 488-499.

¹⁵ Tincu 2015, pp. 63-87; pl. 4.2, 5.1, 5.2.

¹⁶ Bem 2015, Fig. 12, 17, 18, 20-21, 23, 26.

¹⁷ Lazarovici, Lazarovici 2006, pp. 433-438.

2011)– C 1133 (bretea sud- sector D; 2011)– C 07 (Turdaș IV; 2018)– C 2066 (sector C; 2011) și C 1034 (sector D–bretea nord; 2011)– C003 (sector A; 2011)–C 46B (Turdaș IV; 2018)–C 2212A (sector C–2011).

Nivelul II-superior. Etapa II

Posibil către sfârșitul etapei precedente constatam faptul că în loc să avem o extindere de șanțuri, palisade care să confirme o limită a așezării, aliniamentul de fortificație se reorganizează în etape succesive începând cu zona de est a sectorului C și toată zona B (B-est; B-vest). Din varii motive care ne scapă, în această etapă asistăm la o reorganizare treptată a așezării. Pur și simplu, în toată zona sectorului B și C, cea mai mare parte a locuințelor de suprafață specifice nivelului II- superior încetează să mai existe.

Începând cu palisada C 255, poziționat în partea de nord a axului autostrăzii în zona centrala apoi complexul C 988. la aproximativ 20 m către sud, se află o altă palisadă, notată cu C 908. La sud de șanțul de palisadă C 908 a fost cercetat complexul notat C 860.

Surprins, în suprafață, în sectorul B-vest, acesta suprapune toate contextele întâlnite în cale, către est, unde se pierde în marginea profilului de sud a sectorului B-vest (2011), ca să îl regăsim, în suprafața Turdaș IV, la sud de autostradă. Aici, complexul C 70 (Turdaș IV, 2018) a fost surprins în suprafață de la est la vest, în semicerc. Așadar, traiectul șanțului de palisadă continuă către nord-est în suprafața sectorului B-est (2011) cu, complexul C 339.

II.1.7. Nivelul II-superior. Etapa III.

În această etapă cât și în următoarea se ridică succesiv gardurile și șanțurile care apar la limita din zona de est a așezării, Sector A (2011) și Turdaș I (2016), Turdaș II.

II.1.8. Nivelul II-superior. Etapa IV

În această etapă cât și în cele ce vor urma credem de cuviință că majoritatea dacă nu toate elementele de construcție, numite garduri se pot încadra cu ușurință. Urmare probabil a creșterii demografice, apariția acestor elemente în sectorul A, pe breteaua de sud cât și în suprafața Turdaș I sau Turdaș II, denotă o organizare eficientă odată cu extinderea.

II.1.9. Nivelul III. Etapa I/II

În această etapă are loc o creștere demografică în zonă acest fenomen observându-se foarte bine la periferia nucleului delimitat în această etapă. În zona sectorului D-Breteaua de sud dar mai cu seamă în toată zona sudică a platoului, se observă în suprafețele Turdaș I și Turdaș II, apariția unor structuri de suprafață¹⁸ pe care le-am mai întâlnit în cercetările precedente.

Structurile de suprafață sunt diversificate însă planimetria este mai mică decât a celor precedente, majoritatea au gropile de stâlpi de susținere, de formă circulară ori cu fundație pe latura din spate și a celei din mijloc. Încrengătura de șanțuri de la periferia de sud a așezării, barate de palisade, nu sunt altceva decât o rețea de captare pluvială.

II.1.10. Nivelul III. Etapa II

Acest nivel este marcat de retragerea treptată a locuințelor din nivelul anterior către vest și sud-vest. Cauza acestei retrageri se datorează inundațiilor și alunecărilor de teren catastrofale în toată zona de est și sud-est. Acum se construiește o palisadă masivă, pe trei rânduri pentru a stopa alunecările de teren către așezare. Complexul notat C 13 a fost surprins traversând de la sud la nord tot sectorul cercetat. Pe traseul marcat, palisada suprapune toate contextele din sud, continuându-și traseul către nord unde, se pierde în profilul de nord ca să-l regăsim în suprafața Turdaș II notat C 206.

În cercetările arheologice preventive din vara anului 2019, palisada a fost surprinsă în zona pasajului de la calea ferată unde a primit numărul C 237.

CAPITOLUL III. ARHITECTURA SISTEMULUI DE FORTIFICAȚIE

III.1.Șanțuri

În sectorul C, complexe C 1255-C 994 și C 1256-C 997 nu sunt altceva decât șanțuri pentru captare a apei. Pendularea comunității pe întinderea platoului credem că încetează odată cu, construirea șanțului C 181. Alta este situația șanțului C 181A care are dimensiuni

---

¹⁸ Aceste structuri suprapun marea majoritate a complexelor construite în etapele precedente.

mult mai mari, adâncimea maximă fiind de 1,70 m. Către est¹⁹, C 181A se unește pe traiect cu șanțul C 338. Interesant este faptul că în zona estică pe același traseu, adâncimea maximă este de 2,90 m. Singura explicație pentru adâncimea dată în această zonă este poziționarea într-un sector în care mai mereu sunt probleme cu inundațiile. Creșterea demografiei și implicit nevoia de a proteja așezarea de inundații și alunecări de teren este construirea unei noi centuri de fortificație.

Prima linie²⁰ formată din complexe C 001 (sector A, 2011) – C 1133 (breteaua de sud, 2011) – C 07 (Turdaș IV, 2018) – C 2066 (sector C, 2011), care se înscrie în semicerc de la est la vest pe întinderea platoului, nu credem că are anvergura unui șanț care să apere o așezare.

A doua linie este formată din complexe C 1034 (breteaua de nord) – C 003 – (sector A, 2011) – C 1132 (breteaua de sud, 2011) – C 46B (Turdaș IV) – C 2212A (sector C, 2011). Credem ca în acest punct se încheie ultimele construcții de șanțuri ale comunităților Turdaș curate.

Noii veniți, puși în fața pericolului, provocat de alunecările de teren și inundații, transformă ambele centuri de fortificație și construiesc în afara aliniamentelor precedente o serie de șanțuri.

Complexele care aparțin ultimei etape din nivelul III, arată o combinație de elemente de fortificație cu palisade care barează succesiv șanțurile. Acestea din urmă mai au și rolul de a capta apa care vine din zona sudică și de a o direcționa din șanț în șanț către extremități.

După numărul de șanțuri și palisade credem zona estică și sud-estică suferă cel mai mult de pe urma calamităților naturale. În acest moment inundațiile sunt completate și de alunecări de teren care sunt catastrofale pentru așezare, locuirea mutându-se către vest.

III.2.Palisade

Dacă, în sectorul C se constată, faptul că, linia de palisade 2178-2230 și 1245-1257 sunt construite în grabă, alte linii urmând probabil către nord, iată că, în sectorul B, în zona centrală, există o palisadă care este în cea mai mare parte distrusă de inundații, fiind plasată la nivelul II- inferior.

---

¹⁹ Luca 2012, p. 34; Luca, Suciș 2014, p. 8.

²⁰ Pe breteaua de nord, șanțul nu a fost surprins în suprafața cercetată. Posibil să fie suprapus de vechea șosea județeană, către Turdaș.

În nivelul II- superior, în a doua etapă, pe toată linia de șanțuri vechi se ridică palisade. Dacă zona de est este asigurată de două rânduri de palisade, iată că, începând cu zona de sud-est, cel puțin prima palisadă ajunge să fie construită pe trei rânduri.

Deocamdată avem rezerve în a considera că, populația care staționează în acest moment pe platou va trece peste linia de fortificații C 001 (sector A; 2011)– C 1133 (bretea sud- sector D; 2011)– C 07 (Turdaș IV; 2018)– C 2066 (sector C; 2011) și C 1034 (sector D–bretea nord; 2011)– C003 (sector A; 2011)–C 46B (Turdaș IV; 2018)–C 2212A (sector C–2011), pentru a construi noi amplasamente.

Credem că în această perioadă sau imediat după, se va trece la reorganizarea așezării prin construcția de garduri/palisade, menținându-se linia de fortificație precedentă.

Săparea unui șanț cu pereții drepecți, aranjarea gropilor de implementare a stâlpilor pe capete de segmente apoi amplasarea stâlpilor intermediari, toate acestea vor fi noi pentru zona Turdaș.

Complexul C 225 care se află în partea de nord a axului autostrăzii este prima palisadă cercetată în această etapă, componentă a unui centuri de fortificație construite succesiv, pe care o vom vedea chiar la sud de DN 7.

Palisada C 988, care traversează toată zona B, în semicerc, are o poartă notată cu C 191, în partea sudică a axului autostrăzii, unde face o buclă peste șanțul C 181A, suprapune toate complexe din zona B-est apoi, se pierde în zona distrusă de torente.

Palisada notată C 908, distrusă de valea din sectorul C, traversează sectorul B-vest, către est, unde suprapune toate contextele pe care le întâlnește în cale, intră în profilul sudic și presupunem că urmează același traseu prin sectorul B-est.

Următoarea palisadă care traversează această porțiune este C 860, un aliniament construit în aceeași manieră ca și cele precedente, continuă către sud-est, unde o regăsim în suprafața Turdaș IV cu complexul C 70, apoi coboară către nord-est și se unește în axul autostrăzii cu șanțul de fundare a palisadei C 339.

În așezarea de la Iclod în general, cercetătorii constată același mod de construcție²¹ a palisadelor ca și cel descris în timpul cercetărilor de la Turdaș. La săpare s-a observat că gropile de implementare a stâlpilor sunt mai largi și mai adânci decât șanțul de fundație, acestea fiind amplasate la aproximativ 1-1,5 m, una față de cealaltă. Adâncimea maximă a șanțului este de 0,60 m, construcția fiind realizată în primele două faze de locuire Iclod²².

---

²¹ Lazarovici, Lazarovici 2006, p. 639; fig.IVh.8.

²² Lazarovici, Kalmar, 1987, p. 11; Lazarovici, Kalmar 1990, p. 60; fig. 2.

La Țaga, cercetările din anul 2006 au relevat traseul unei palisade²³ construită în aceeași manieră ca la Turdaș. La fortificația a doua, surprinsă în suprafețele S 25 și S 24 au fost cercetate două șanțuri de palisadă²⁴.

În așezarea de la Parța, după autori, palisadele sunt formate dintr-un sistem de “garduri”. În spațiul dintre stâlpi, după cei care au cercetat sistemul, posibil să fi existat rânduri de bârne laterale care fixau aliniamentul. În zona sudică a fost cercetată doar palisada din interior care, avea un sistem diferit de construcție față de celelalte, fiind mult mai masivă²⁵.

Dacă prima palisadă era construită într-un șanț de fundare în care au fost săpate gropile pentru implementarea stâlpilor, palisada a II-a avea în umplutură lut galben care continua și la suprafață. În privința palisadei a III-a, autorii optează cel mai probabil pentru un gard intermediar, drum de rond sau un sistem pază²⁶.

Palisada notată C 209 (Turdaș II), care se înscrie în suprafață în formă de semicerc este complexul care l-am cercetat groapă cu groapă și punct cu punct. La fel, următoarele palisade din suprafața Turdaș III notate C 10, C 9 și C 12, au aceeași manieră de construcție.

A doua etapă a nivelului III, este marcată de construirea unei palisade în cea mai mare parte cu o linie de gropi dublă, pe alocuri, chiar triplă. Palisada traversează toate suprafețele cercetate în anii precedenți, de la sud la nord, suprapune toate contextele ca să se piardă în zona drumului județean.

III.3. Sistemul de acces.

III.3.1. Intrări

În literatura de specialitate, tipologia sistemelor de acces din cadrul structurilor de fortificație preistorice a creat ceva haos. Pentru înțelegerea logică a construcțiilor de acest gen prof. Lazarovici a realizat o clasificare a subcomponentelor sistemelor de acces pentru o serie de așezări. Clasificarea creată de profesorul nostru, pe componentele unui sistem de acces este un început, este un sistem deschis cu termeni aplicați într-o manieră logică la care evident se pot adăuga în continuare, în funcție de construcții, alții noi. În acesta tipologie

---

²³ Lazarovici, Lazarovici 2006, p. 662.

²⁴ Maxim et alii 2012, pp. 133-134.

²⁵ Lazarovici et alii 2001, p. 198; Rus, Lazarovici 1991, p. 111.

²⁶ Lazarovici 2014, p. 25.

creată, avem convingerea că intrarea are o ordonare iar tipologia porților de palisadă sau gard, altă ordonare distinctă.

În așezarea de la Turdaș, în ordinea relațiilor stratigrafice, prima intrare printre șanțuri, deși nu cea mai spectaculoasă o găsim în teren, în sectorul C. O intrare simplă formată din două rânduri de șanțuri cvasiparalele, cu cădere în adâncime către extremități, pentru direcționare pluvială.

Una dintre intrările cele mai spectaculoase de la Turdaș se află în zona estică, în sectorul A. Prin urmare, în această zonă, în fața palisadei se află șanțul C 009 care barează intrarea în așezare. În fața acestuia din urmă către est, șanțul C 010 se pare că face o intrare în combinație cu șanțul C 014a, distanța dintre acestea două, în linie dreaptă fiind de aproximativ 10 m. Această intrare, la rândul ei este micșorată de șanțul C 014 care face o intrare mai scurtă cu șanțul C 014a, distanța dintre acestea fiind de 6,07 m. În fața acestei intrări, către sud-est se află șanțul C 842 care se pare că îngustează intrarea către așezare, distanța dintre acesta și C 014 fiind de 3,20 m. Șanțul C 842 mai are rolul și de a proteja intrarea către așezare de eventuale inundații care vin din zona de sud.

În stațiunea de la Iclod, cercetările magnetometrice din 2007 au arătat dimensiunea reală a locuirii, măsurătorile întinzându-se în cea mai mare parte a fortificațiilor și nu numai. Construite succesiv, în mai multe etape, se pare că prima incintă are două zone de acces în interior²⁷. A doua centură de fortificație are nu mai puțin de patru intrări²⁸, în schimb, a treia și a patra centură de fortificație care este formată dintr-un șanț dublu și probabil câteva treceri, are patru intrări.

În așezarea de la Țaga, pe linia a doua de fortificație, surprinsă în prospecțiile magnetometrice²⁹ pe latura de est, care este formată dintr-o palisadă dublă și un șanț, a fost surprinsă o intrare³⁰. Din planul magnetometric al zonei se poate observa că poarta are un mic șanț care intersectează în unghi șanțul de apărare, probabil fiind o șicană.

La Hajdúnánás-Eszlári út, în timpul lucrărilor arheologice de salvare de la autostrada M3 din anii 2004-2005 s-au făcut săpături într-o locuire fortificată care datează din neoliticului mijlociu³¹. Traseul autostrăzii traversează partea de est a locuirii unde s-a cercetat un sistem segmentat de fortificație, dispus concentric în suprafață, cu o intrare printre șanțuri. Probele C14, luate din șanțuri, indică o dată cuprinsă între 5230-5040 cal.B.C.

---

²⁷ Lazarovici 2013, p. 76.

²⁸ Lazarovici 2014, p. 29-30.

²⁹ Mischka 2008, pp. 107-108, Abb. 10; 2010, p. 77, Abb. 6.

³⁰ Lazarovici 2014, fig. 45; fig. 46a; 46b; fig. 71; fig. 72b.; Miskha 2008, p. 107; abb. 10; 2010, p. 77, abb. 6.

³¹ Rázcky, Anders, 2012, p. 280.

Pentru așezarea de la Polgár Ferenci-hát, locuire care, după încadrarea maghiară, pe baza materialelor de tip Szákalhát, este plasată la sfârșitul neoliticului mijlociu³², sistemul de șanțuri, care formează în partea estică a suprafeței, o intrare, seamănă într-o mare măsură cu zona șanțurilor din sectorul A (2011) de la Turdaș. Cercetătorul P. Raczky este de părere că acest sistem observat aici, cu șanțuri care au aproximativ 2 m lățime și 1 m adâncime, s-a extins de la râul Mureș până la linia râurilor Körös din Ungaria, iar apariția acestuia în nordul Marii Câmpii Maghiare va atinge și cea mai mare distribuție în Europa.

III. 3. 2. Treceri

În acest sens, ne referim la șanțurile de apărare și/sau colectare și deversare a apelor pluviale, șanțuri în care cu greu s-au putut surprinde aceste treceri.

Pentru șanțul C 181 din zona platformei de mentenanță (2019), aflată la nord de ieșirea din tunelul CFR, în imediata apropiere, am ajuns la concluzia că trecerea acestuia se făcea pe un pod în toată regula.

În săpăturile din 2009 din stațiunea de la Parța³³, la excavarea celui mai vechi șanț din zona centrală, încadrat de autori la nivel 7b, pe ambele pante ale complexului au fost cercetate gropi de implementare a stâlpilor. Cei care au cercetat îndeaproape au ajuns la concluzia că în această zonă există un fel de podeț care făcea trecerea peste șanț în incinta centrală, cu această ocazie aducând și o reconstituire³⁴ pertinentă.

III. 3. 3. Poarta de palisadă.

Am arătat ce înseamnă o clasificare, o ordonare a căilor de acces către interiorul unei locuiri, mai cu seamă în cele fortificate. Separând căile de acces într-o așezare, “intrarea” de “trecere”, considerăm logic și normal, accesul prin palisadă să îl numim, “poartă” de palisadă. La Turdaș, exceptând zona C, unde este posibil să fi existat o poartă de palisadă în zona intrării, în timpul cercetărilor pe tronsonul autostrăzii din anul 2011, primele elemente au apărut în sectorul B.

Palisada notată cu C 255, înscrisă în suprafață în semicerc, este poziționată în partea de nord a axului autostrăzii. Complexul a fost cercetat pe o porțiune mică deoarece, ambele capete ale traseului palisadei se pierdeau în profilul de nord a suprafeței

---

³² Raczky, Anders, 2012, p. 76.

³³ Lazarovici 2013, p. 65, fig. 18.

³⁴ Lazarovici 2014, pp. 20, 56, fig. 74.

La aproximativ 40-45 m către sud, pe ductul complexului C 988, a fost cercetată o nouă poartă de palisadă, cu deschiderea către sud. În zona profilului sudic, poarta de palisadă, poziționată pe traseul șanțului C 988, a primit codul, C 191.

În sectorul Turdaș II, pe ductul palisadei C 209, în imediata apropiere a stației de gaz, a fost cercetată o poartă de palisadă. În spatele celor doi stâlpi principali se afla alții doi, așezați în poziție perpendiculară care fac din amprenta de la sol, un cot în interior.

Reconstituirea³⁵ porții din spatele șanțurilor care înconjoară prima incintă din locuirea de la Uivar, este sugestivă, iar bucraniile găsite în condiții de cercetare arheologică au analogii în așezarea de la Gosek³⁶.

În locuirea de la Krepice³⁷, toate porțile din partea de sud-vest au lățimea de 1 m, pe pasajul de intrare. Observăm pe această latură, două stiluri de construcție în zona porților de palisadă.

La Bucany, în zona porților³⁸, pe pasajul de acces de pe ambele capete ale palisadei, pornesc alte două brațe către exterior care se termină cu stâlpii așezați în zona din față.

În locuirea de la Téšetice-Kyjovice-“Stuny” okr. Znojmo, două palisade interioare și un inel de palisadă exterior, întregesc sistemul de apărare³⁹. Doar palisada exterioară are prin forma care o dă, un sistem de coridor, asemenea unor brațe îndoite spre interior.

III.3.4. Drum de rond

În timpul cercetărilor arheologice preventive, pe ductul șanțului de fundare a palisadei C 209, pe latura interioară s-au conturat nu mai puțin de 17 gropi de stâlp. Dacă inițial în timpul săpăturilor, aceste complexe au fost notate ca, gropi pentru contraforți, pe parcursul cercetării ne-am dat seama că aici au funcționat stâlpi care fac parte din sistemul drumului de rond.

Pentru așezarea de la Zau, unde s-au realizat săpături sistematice destul de puține și pe arii restrânse, autorii confirmă o palisadă care are o structură dublă, înaintând și ipoteza unui drum de rond⁴⁰.

---

³⁵ Drașovean 2007, fig. 11.

³⁶ Bertemes, Northe 2007, fig. 3; 2010, fig. 3,5.

³⁷ Podborsky 1999, p. 55, fig. 1, Tab. 1.

³⁸ Petrasch 1990, p. 478.

³⁹ Podborsky 1999, p. 131.

⁴⁰ Lazarovici 2013, p. 85, fig. 49; 2014, p. 41, fig. 49.

III.3.5. Puncte de observație

Am arătat traseul palisadei din nivelul III, complex care traversează câteva suprafețe de la nord la sud. În timpul săpăturilor de salvare din 2015 în suprafața Turdaș II, la cercetarea șanțului de palisadă, cât și a gropilor de stâlp de pe marginea estică, în apropierea profilului nordic, s-a conturat complexul C 201. Credem că după forma și aranjarea gropilor în plan, acest complex este legat de aliniamentul palisadei, în vechime existând un fel de turn sau cel puțin un punct de observație pe latura estică.

La Țaga, în urma prospecțiilor magnetometrice⁴¹ în zona estică, în preajma zonei de acces, posibil legat de palisadă, se bănuiește că ar fi existat în vechime un bastion. Baza acestuia este formată din structuri de gresii foarte mari ca dimensiune⁴².

III.3.6. Orientarea căilor de acces

Pornind de la premisa că oamenii aveau cunoștințe rudimentare de astronomie, într-o serie de așezări s-au făcut experimente în vederea încercării de a demonstra legături între poziționarea intrărilor, de la șanțuri la porți de palisadă, cu punctele cardinale și mai mult, într-o serie de locații ale culturii Lengyel s-au făcut o serie de analize pentru a demonstra aranjarea fortificațiilor pe orientări astrale.

Dacă se admite că orientarea intrărilor într-o așezare are legătură cu cele patru anotimpuri aceasta poate presupune și determinarea unei perioade importante cum ar fi semănatul, recoltatul⁴³, probabil pastoralismul, zicem noi.

Recent, în urma analizelor, dar și datorită informațiilor, unul din cercetătorii care au fost interesați de aceste obiective, se întreabă dacă aceste cunoștințe erau transmise într-un cadru ritualic public unor viitori inițiați sau pur și simplu, doar locuitorii din preajma locuirilor circulare cunoșteau aceste probleme⁴⁴.

În așezarea de la Turdaș nu putem deocamdată demonstra, aranjarea intrărilor sau a porților de palisadă pe direcția de interferență a solstițiilor sau echinoctiilor. Putem însă preciza direcția intrărilor printre șanțuri sau a porților care, cad cu abateri de câteva grade pe punctele cardinale.

---

⁴¹ Mischka 2008, pp. 107-108, Abb. 10; 2010, p. 77, Abb. 6.

⁴² Lazarovici 2014, pp. 83-84; 2014, p. 36, fig. 46a, 46b;

⁴³ Zotti, Gröller 2005, p. 9 și urm.

⁴⁴ Schier, 2011, p. 26.

III.3.7. Instalația de prelucrare

În timpul campaniei arheologice preventive din anul 2011 pe traseul autostrăzii, un element aparte deși nu frecvent ne-a atras atenția. Aceste “cupatoare” cu structură lungă, suntem convinși că nu au fost construite în scopuri menajere și mai cu seamă nu credem că sunt cupatoare de ardere a ceramicii. Putem înainta ipoteza că aceste cupatoare alungite pot fi instalații de tăiere a parilor sau a buștenilor care nu puteau fi prelucrați cu topoarele rudimentare, din piatră.

III.3.8. Ritualuri sau conflicte

În cursul excavării șanțurilor C 05 și C 07, în umplutura complexelor au fost depistate resturi osteologice umane, localizate la diferite adâncimi drept pentru care, pozițiile descoperirilor au fost notate cu sigla M, fiind luate și coordonatele GIS pentru fiecare punct în parte.. Nu putem însă concluziona cu privire la poziția resturilor umane care apar pe traseul șanțurilor din suprafața Turdaș III, cauzele putând fi multiple, de la ritualuri de descărnare până la acte de violență. Studii referitoare la astfel de practici ne pot fi utile și pot să ne ofere informații prețioase cu privire la aceste descoperiri.

În așezarea de la Pianu de Jos, în timpul cercetărilor arheologice preventive din 2011, din șanțurile de fundare a palisadelor s-au recuperat fragmente osteologice umane în general poziționate în zona inferioară a complexelor⁴⁵.

În locuirea de la Ruzindol-Borova, locație cercetată⁴⁶ de Němejčova-Pavúková, în șapte secțiuni transversale executate pe șanțul de apărare, a avut ocazia să descopere resturile a nu mai puțin de 18 indivizi așezați în poziții anatomice.

Locații în Europa, precum cea din locuirea de la Talheim unde într-o groapă au fost cercetate resturile mai multor indivizi omorâți intenționat cu diferite arme, de la săgeți la topoare de piatră, alții prezentând urme de violență⁴⁷ sau la Alba Iulia-Lumea Nouă unde, după ultimele date de laborator, o serie de fragmente osteologice umane prezintă semne de tăiere sau urme de arsură, sunt cazuri aparte. Violențele sunt aceleași însă contextul depunerii este altul. Rămâne de văzut dacă urmele de taiere sunt ante sau un ritual post-mortem⁴⁸.

---

⁴⁵ Bem, 2005, p. 41.

⁴⁶ Němejčova-Pavúková 1997, p. 16 .

⁴⁷ Wahl, König, 1987, pp. 66-71, Abb. 24-41

⁴⁸ Gligor, McLeod 2015, p. 32.

Așezarea de la Herxheim, locuire cu tradiție LBK, a fost plasată⁴⁹ după probele C14 la intervalul 5300-4950 î.Hr. În urma cercetărilor arheologice preventive, s-au descoperit un număr impresionant de fragmente osteologice în presupusele șanțuri de fortificație.

Concluzii.

Odată cu încălzirea majoră a vremii au loc migrații din zona de sud a Balcanilor. În acest context apar o serie de așezări în Banat și Transilvania, locuiri care în scurt timp se vor fortifica. Este momentul când, din locuirea de la Vrșac-At, se desprinde o comunitate mică, care în drumul făcut către Transilvania, va jalona câteva locații.

Traseul făcut pe valea Mureșului va avea un impact destul de puternic, iar așezarea din zona Turdaș va schimba în scurt timp configurația zonei. Cea mai întinsă locuire a acestei populații, dar și cea mai cercetată este astăzi mai bine de jumătate distrusă, mă refer la locuirea veche.

Așezarea în teren, construcțiile locuințelor, ridicarea sistemului de fortificație, cultura materială și spirituală dar și multe altele, va face din aceasta, un centru zonal pentru locuiri adiacente și nu numai.

---

⁴⁹ Zeeb-Lanz 2018, p. 83, Nota.2.

Abrevieri

AnB	- <i>Analele Banatului Timișoara</i>
ANGVSTIA	- <i>Muzeul Carpaților Răsăriteni. Sfântu Gheorghe.</i>
AICSU	- <i>Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu.</i>
Apulum	- <i>Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.</i>
Archaeopress	- <i>Periodic arheologie, Oxford.</i>
Banatica	- <i>Muzeul de istorie a județului Caraș- Severin, Reșița,</i>
BS	- <i>Bibliotheca Septemcastrensis Sibiu</i>
BB	- <i>Biblioteca Muzeului Național Brukenthal.</i>
CCA	- <i>Cronica Cercetărilor Arheologice.</i>
Eurasia Antiqua	- <i>Eurasien Abteilung des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin.</i>
PMJH	- <i>Publicația Muzeului județean Hunedoara, Deva.</i>
RMV	- <i>Rad Vojvodanskih Muzeia, Novi Sad.</i>
Sargeția	- <i>Acta Musei Devensis, Deva.</i>
StCom.	- <i>Muzeul județean Satu Mare.</i>

Bibliografie

- Bem 2015 C. Bem, *Sistemul de fortificație al stațiunii neolitice de la Pianu de Jos-Podei (Alba, România). Între simbolism și rațiune*. București, 2015.
- Bertemes, Northe 2010 Bertemes F., Northe A., *Goseck- neue Forschungen zum Ringheiligtum und zum Benediktinerkloster. Die Kreisgrabenanlage von Goseck*. Archäologie in Sachsen-Anhalt 5, 9-32.
- Brukner 1980 Brukner, B., *Naselje Vinča grupe na Gomolavi (1967-1976)*, in RMV, 26, p. 5-55.
- Brukner 1988 Brukner, B., *Die Siedlung der Vinča-Gruppe auf Gomolava (Die Wohnschicht des Spätneolithikums und Frühäolithikums- Gomolava Ia, Gomolava Ia-b und Gomolava Ib) und der Wohnhorizont des äneolithischen Humus (Gomolava II)*, in : M. Dalmacija/RSamardžić (ed), *Gomolava- Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und Antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas* (Novi Sad 1988), 19-38.
- Drașovean 2007 Drașovean Fl., *The neolithic tells from Parța and Uivar similarities and differences of the organization of the social space*, în AnB, XV, 2007, 19-32.
- Drașovean, Mariș 1982-1983 Drașovean, Fl., Mariș, T., *Cercetări arheologice de suprafață în așezarea neolitică de la Turdaș (jud. Hunedoara)*, în Sargeția, 16-17, (1982-1983), p. 89-94.
- Drașovean, Schier 2010 Drașovean Fl., Schier W., *The Neolithic tell site of Parța and Uivar (Romanian Banat). A comparison of their architectural sequence and organization of social space*. In: S. Hansen (ed), *Leben auf dem Tell als soziale Praxis, Beiträge des Internationalen Symposiums in Berlin vom 26.-27. Februar 2007*, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn (2010), 165-188.
- Gligor, McLeod 2015 Gligor M., McLeod, K., *Disposal of the dead. Uncommon mortuary practices from Alba Iulia–Lumea Nouă 2003 excavation*, R. Kogalniceanu, M. Gligor, S. Straton (eds), „*Homines, Funera, Astra 2*”. *Life beyond death in ancies times. Proceedings of the International Symposium on Funerary Anthropology*. 23-26 september 2012, 1 Decembrie 1918 University (Alba Iulia, Romania), Oxford, Archaeopress, 2015, 23-37.
- Kalmar-Maxim 1999 Kalmar Maxim Z., *Neo–eneoliticul din Transilvania, date arheologice și matematico–stilistice*, 1999, Cluj-Napoca.
- Lazarovici 2013 Lazarovici, Gh., *Despre sistemele de fortificație neolitice din Transilvania și Banat (partea I-a Fortificațiile neolitice)*, în StCom., XXIX/1, 2013, 55-111.

- Lazarovici 2014 Lazarovici Gh., *Cu privire la sistemele de fortificație din Transilvania și Banat din perioada neoliticului și a Epocii Cuprului (Gornea, Parța, Iclod, Fundătura). Partea I: fortificațiile neolitice*, în ANGVSTIA 17-18, 2014, p. 11-66.
- Lazarovici, Kalmar 1987 Lazarovici Gh., Kalmar Z., *Săpăturile arheologice de la Iclod. Campania din 1986*, în Apulum, XXV, 1988, 9-47.
- Lazarovici, Kalmar 1990 Lazarovici Gh., Kalmar Z., *Șantierul arheologic Iclod, Campania 1987*, în Apulum, XXVI, 1989-1990, 55-67.
- Lazarovici-Lazarovici 2006 Lazarovici Gh., Lazarovici C. M., *Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România. I. Neoliticul*, Ed. Trinitas, Iași, 2006.
- Lazarovici, Lazarovici 2007 Lazarovici Gh., Lazarovici C. M., *Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România. II. Epoca cuprului*, Ed. Trinitas, Iași, 2007.
- Lazarovici et alii 2001 Lazarovici Gh., Drașovean Fl., Maxim Z., *Parța. Monografie Arheologică*, edit., Waldpress, Timișoara 2001.
- Luca 1993 Luca, S. A., *A new special discovery from Turdaș*, în Banatica, 12, (1993, 1), p. 21-24.
- Luca 1995 Luca, S.A., *Așezarea de la Turdaș—situația actuală a sitului arheologic (I)*, în AICSU, 2, (1995), p. 33-36.
- Luca 1997 Luca S. A., *Așezări neolitice pe Valea Mureșului (I). Habitatul turdășean de la Orăștie—Dealul Pemilor (punctul x2)*, Alba Iulia (1997).
- Luca 2005 Luca S. A., *Repertoriul arheologic al Hunedoarei*, în B.S XVI, edit. Altip Alba Iulia 2005.
- Luca 2012 Luca S. A., *Cercetările arheologice preventive de la Turdaș—Luncă (județul Hunedoara). Campania 2011*, în BB, Sibiu, 2012.
- Luca, Suciu 2014 Luca S. A., Suciu C. I., *Sistemul de fortificație eneolitic de la Turdaș—Luncă, județul Hunedoara, România*, în Banatica, 24-1, 2014.
- Maxim et alii 2009 Maxim Z., *Cronica Cercetărilor arheologice din România 2008* <http://www.cimec.ro/Arheologie/cronicaCCA2009/cd/index.htm>
- Mischka 2008 Mischka, C., *Geomagnetische Prospektion neolithischer und kupferzeitlicher Siedlungen in Rumänien*, in: Eurasia Antiqua, 14, 101-115.
- Mischka 2010 Mischka, C., *Beispiele für Ähnlichkeit und Diversität neolithischer und kupferzeitlicher regionaler Siedlungsmuster in Rumänien anhand von geomagnetischen Prospektionen* in: In: S. Hansen (ed), *Leben auf dem Tell als soziale Praxis, Beiträge des Internationalen Symposiums in Berlin vom 26.-27. Februar 2007*, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn

- (2010),
- Němejcová-Pavůvková, 1997 Němejcová-Pavůvková V., *Kreisgrabenanlage der Lengyel-Kultur, in Ruzindol-Borova*, Bratislava, 1997.
- Petrasch 1990 Petrasch J., *Mittelneolitische Kreisgrabenanlagen in Mitteleuropa, Mainz am Rhein*, 1990.
- Podborsky 1999 Podborsky V., *Pravěká sociokultovní architektura na Moravě*. Brno 1999.
- Raczky, Anders 2012 Raczky P., Anders A., *Neolithic enclosure in Eastern Nungary and their survival into the Cooper Age*, In: Bertemes, François, Meller, Harald (eds), *Neolithische Kreisgrabenanlagen in Europa/Neolithic Circular Enclosure in Europe. Internationale Arbeitstagung 7.-9. Mai 2004 in Gosek (Sachsen-Anhalt)*, International Workshop 7th-9th Mai 2004 in Gosek (Saxony-Anhalt, Germany), Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle 8, Salzland Druck GmbH& Co. KG., Halle (Salle), 2012, 532., ISBN 978-3-939414-33-9; 271-309
- Roska 1928a Roska, M., *Stațiunea neolitică de la Turdaș*, în PMJH, (1928), p. 3-27.
- Roska 1941 Roska, M., *Die Sammlung Zsófia von Torma*, Cluj, (1941).
- Rus, Lazarovici 1991 Rus D., Lazarovici Gh., *On the developed neolithic architecture in Banat*, în Banatica, 11, 1991, 87-118.
- Schier 2011 Schier W., *Activitatea edilitară ca reflectare a cunoștințelor-complexe monumentale de șanțuri circulare (Kreisgrabenanlagen) din mileniul al V-lea I. Chr. din Europa central*, în Analele Banatului, S.N., Arheologie-Istorie, XIX, 2011, 21-32.
- Tincu 2015 S. Tincu, *Cercetările arheologice preventive de la Hunedoara. Considerații privind încadrarea culturală și cronologică a descoperirilor*, în Analele Banatului, S.N., Arheologie-Istorie, XXIII, 2015, p. 62-87
- Zeeb-Lanz 2018 Zeeb-Lanz A., *Ort eines außergewöhnlichen Rituals mit weitgereisten Teilnehmern*, Mattias Wemhoff und Michael M. Rind (ed), in: *Bewegte Zeiten, Archäologie in Deutschland*, Berlin, 2018, 82-91.
- Zotti, Gröller 2005 Zotti G., Gröller M. E., *A Sky Dome Visualization for Identification of Astronomical Orientations* in: John Stasko, Matt Ward, *Proceedings IEEE Symposium on Information Visualization*, 9-16. October 2005.
- ***CCA *Cronica Cercetărilor arheologice.*
- ***R.A.R. *Repertoriul Arheologic al României.*